

TÜSKÉS TIBOR

## Bálint Endre-emlékek



Van Vajda Lajosnak (1908–1941) egy álló téglalap alakú rajza, *Barátok* címmel szokták idézni, két fej látható rajta, a felső fej balra néz, az alsó fej lehajlik, és mindkét fej egyetlen tenyérre támaszkodik. Bálint Endre (1914–1986) írja *Életrajzi törmelékek* című könyvében Magvető, Bp., 1984.) „Kevesen tudják viszont, hogy a *Barátok* kettőnket ábrázol: az alsó fej rólam készült húszéves koromban, tehát negyvenkilenc évvel ezelőtt. A felső fej Vajda önarckép...” Vajda Lajos e rajzát a Jelenkorban 1963-ban közöltük fotómásolat alapján (11. sz. 1080. p.), Dévényi Iván kommentárjával, aki már akkor fölfedte: „Vajda Lajos itt közölt rajzán a felső fej a művész önarcképe, a másik Bálint Endréről készült.”

E rajz alapján – valamint Bálint Endre idézett önéletrajza nyomán, ahol nyíltan megvallja, hogy a Vajda-rajzon szereplő három motívumot, egy csontkeresztet, egy szentendrei húzós kút felső részén szereplő ornamentális motívumot, valamint egy falusi ablak belső keresztjét maga is „ténylegesen »kisajátította«, és gyakran alkalmazta képein” – sohan úgy gondolták, hogy Bálint Endre művészetét Vajda Lajos „házatáján”, annak vonzókörében, tágabban a „szentendrei festészet” címszó alatt lehet és kell keresni, illetve elhelyezni.



BÁLINT ENDRE ÉS FELESÉGE PÉCSÉN,  
1963 ŐSZÉN

Bálint Endre valóban sokat tett és sokat írt Vajda Lajos művészetének elismertetése érdekében, egzisztenciális ügyének tekintette Vajda képeinek megőrzését, bemutatását, állandó kiállításának megteremtését. Az is igaz, hogy Vajda jellegzetes motívumai Bálint több képén felismerhetően jelen vannak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy Bálint Endre a huszadik századi magyar művészet egyéni hangú, szuverén alkotója, kimagasló egyénisége. Művészetének vizsgálói – Szabadi Judit, Román József – nemcsak sajátos jegyeit, formakultúráját, jellegzetes motívumait ismerik föl, hanem művészi pályájának több korszakát, egymástól megkülönböztethető periódusát és változatos kifejezési eszközt is számon tartják. Bálint Endre állandó megújulásra képes, igazságkereső, másokkal is, önmagával is vitatkozó művész. Vannak korai fauvos képei, kapcsolatot tartott az Európai Iskola tagjaival, hatottak rá Vajda Lajos művészetének motívumai és szürrealista látomásai, dolgozott vászonnal, festett fára, készített met-

szeteket, fotómontázs-sorozatok, nem idegenkedett könyvek, irodalmi szövegek illusztrálásától, sőt a bábszínházi plakátrajzolástól sem.

Amikor 1959-ben átvettem az előző évben indult Jelenkor szerkesztését, a folyóirat hangsúlyozott törekvése lett, hogy irodalmi és művészeti lappá váljon. Mégpedig a modern magyar művészetet támogató folyóirattá. Ehhez az alapot, az ihlető bátorítást mindenekelőtt a tizenöt évi párizsi tartózkodás után, 1940-ben hazatért, azóta Pécsen élő és alkotó, az Európai Iskola tagjaként ismert Martyn Ferenc (1899–1986) művészetében láttuk, és a „falakat” az ő emberi és művészi kapcsolataira építettük. Martyn személyes jelenléte mellett fő támogatónk, ötletadónk, képanyaggal, kézirattal, újabb kapcsolatok kiépítésével segítették az Esztergomban élő fiatal művészettörténész, Dévényi Iván (1929–1977) volt. Dévényi írásait, esztétikai szemléletét a Vigiliában havi rendszerességgel megjelenő képzőművészeti krónikájából ismertem. Sűrűn érkező kéziratok, levelei újabb és újabb ötleteket adtak a szerkesztéshez. Ily módon volt jelen szerkesztésem idején, 1964. augusztusáig a folyóiratban művével, írásával, illetve róla szóló tanulmánnyal a huszadik századi magyar képzőművészet számos kimagasló alakja: Barcsay Jenő, Bálint Endre, Borsos Miklós, Breuer Marcel, Czóbel Béla, Egry József, Ferency Béni, Kassák Lajos, Martyn Ferenc és még sokan mások.

Bálint Endrével is Dévényi Iván hozott össze, és teremtette meg a kapcsolatot. Bálint 1957. óta öt évig Párizsban élt, 1962 nyarán jött haza végleg. Már a következő évben szerepelt a Jelenkorban. Először (1963. 8. sz.) két rajzát közöltük, majd ugyanebben az évben (1963. 11. sz.) újabb rajza, *Halott mesterem: Vajda Lajos emlékének* című verse, valamint Vajda Lajos *Barátok* című rajza és Dévényi Ivánnak a rajzhoz fűzött kommentárja látott napvilágot. Újabb Bálint Endre-művek közlésére a következő évben is kétszer került sor. Az 1964. évi 5. számban jelent meg Bálint Endre *Szentendrei ablakrács-variációja*, valamint műmellékleten két illusztrációja a Párizsban kiadott *Jeruzsálemi Bibliából*. Ugyanebben a számban közöltük Dévényi Iván *Látogatás Bálint Endrénél* című írását. Az 1964. évi 7. számban egy korai, 1948-ban született tusrajza, pontosabban mozaikterve (*Poseidon, a vizek ura*) látott napvilágot.

Ezek a közlések természetesen levélváltásokkal jártak együtt, de kapcsolatunk nemcsak a Jelenkor köré szerveződött. Bálint Endre feleségével együtt 1963 őszén egy nap-sugaras, ragyogó nap Pécsre látogatott. Akkor találkoztunk először személyesen, s pécsi látogatásunkról fényképeket készítettem. (Az egyik *Az exponált idő* című könyvemben látható. A másik itt jelenik meg először.) Eljuttatta hozzám Vajda Lajos-tanulmányának kéziratát is, de ennek közlésére már nem kerülhetett sor a Jelenkorban. (Az írás a Valóság 1964. évi 6. számában jelent meg némi módosítással.) Már kifelé állt a szekere rúdja a Jelenkortól, amikor a Pécsi Nemzeti Színház igazgatósága megbízást adott a színház bemutató előadásaihoz leporellószerű műsorlapok (műsorfüzetnek jóindulattal sem nevezném) szerkesztésére, illetve összeállítására. Nos, e színes műsorlapok címlapjának és grafikai anyagának megtervezésére Bálint Endrét kértem meg. Ezt a munkát is szívesen vállalta, és relikviáim között megmaradt O'Neill *Amerikai Elektrájának*, valamint Nicolai *A windsori víg nők* 1964-es pécsi bemutatójának közös, Bálint Endre tervezte műsorlapja.

Azt követően sem szűnt meg kapcsolatunk, hogy irodalompolitikai okok miatt eltávolították a Jelenkor éléről. Bálint Endre derűsen és szellemesen vigasztalt levélben, találkozásra hívott Pestre, én hívtam balatoni nyaralónkba, Balatonfenyvesre, tájékoztatott mun-



kájáról, egészségi állapotáról, betegségeiről, meglátogattam Budapesten a Rottenbiller utcában, meghívót küldött 1967-es esztergomi kiállítására, rajzaival, illusztrációinak próbanyomatával ajándékozott meg. Továbbá elküldte Szabadi Judit róla írt könyvét (Corvina, Bp., 1969.): a csomagolópapír, amiben a könyvet küldte – rajta a címzés és a feladó Bálint kézírásával –, megmaradt, de a könyv valamelyik költözésem során elkallódott.

Bálintot meleg barátság fűzte Kassákhoz. Esztergomi kiállításának megnyitására Kassákot kérte meg, majd amikor Kassák halála után, 1975-ben Esztergomban megrendezték a *Tiszteletadás Kassák Lajosnak* kiállítást, annak megnyitóját Bálint Endre mondta. Az augusztus 15-i megnyitón Bálinttal személyesen találkoztam. (Közös fényképünket *Az exponált idő* című könyvben közöltem.) A megnyitó vendégei közül Kassák Lajosné, Pilinszky János, Dévényi Iván arcára emlékezem. A látogatók a nyerstégla borítású teremben a paravánokon a java magyar művészek Kassák tiszteletére festett alkotásaival találkoztak.

Amikor betegsége Bálint Endrét megakadályozta abban, hogy fessen, az ecsetet író-tollra, pontosabban írógépre cserélte. Önéletrajzi visszaemlékezéseit a nyolcvanas évek elején az *Életünk* közölte sorozatban *Életrajzi törmelékek* címmel. Élvezetes, színes előadásban, ugyanakkor leleplező őszinteséggel vetette papírra emlékeit. Amikor a „törmelékek” a Magvető Kiadó gondozásában, a *Tények és Tanúk* sorozatban könyv alakban is megjelentek, ezzel a dedikációval küldte el munkáját: „Tüskés Tibornak szertettel Bálint Bandi. 1984. XI. 19.”

Előbb a *Hazugságok naplójából* című kötetében (Magvető, Bp., 1972.), majd az *Életrajz törmelékekben* ismét találkoztam Pilinszky Jánoshoz írott versével, melyről az 1984-es könyvben azt mondja, „talán Párizsból, a hatvanas évek legelejéről írtam”. Mivel éppen ebben az időben gyűjtöttem anyagot a Szépirodalmi Kiadó megbízására, az *Arcok és Valóságok* sorozatba Pilinszkyról készülő munkámhoz, Bálint Endrétől azt kértem, hogy írja meg emlékeit Pilinszkyról, valamint – mivel a tervezett könyvben gazdag képanyag is elhelyezhető – adjon Pilinszky költészetének ihletére készült rajzot. Emlékeit megírta, ezeket teljes terjedelemben most adom közre, az illusztráció, illetve a rajz kiválasztását azonban Vattay Elemér barátjára és rám bízta. Könyvemben (Szépirodalmi, Bp., 1986.) végül is Bálint Endre *Pilinszky Jánosnak* című verse jelent meg a festőművész kézírásával (a verset Vattay Elemérnek másolta le 1985-ben, és itt a vers keletkezése „Páris, 1959”), valamint a könyvben Bálint Endre arcképét és egy 1954-es jelzésű, „Pilinszky-motívumokra” készült rajzát találhatta meg az olvasó.

A Pilinszky-ügyben történt levélváltásunk volt az utolsó.

Bálint Endre 1986-ban halt meg.

Tíz levele, egy nyomtatott meghívója, egy dedikált könyve és több grafikai munkája maradt rám. A leveleket időrendben – a stílus jellegzetességeinek megőrzésével, de a mai helyesírás szabályai szerint – adom közre. A keletkezés itt mindig levél élén szerepel. Az eredeti levelek a Petőfi Irodalmi Múzeumban találhatóak.



1.

[Budapest, 1963.] okt. 30.

Kedves Barátom!

Köszönettel vettem levelét és a mai napon el is küldöm e pár sorral együtt 3 rajzomat – melyből 2 1951-ből való és a harmadik ugyanabból az időből, melyből már a lap közölt is<sup>1</sup> rajzot (1954–55).

Valóban kérném vissza a rajzokat – a két 1951-ből valót –, viszont a „Groteszk ceremonia” címűt (1955) kérem fogadja el szeretettel tőlem tiszteletem jeléül, mint ajándékot.

Üdvözlettel

Bálint Endre

*Kézzel, ceruzával írt levél, borítékban. Ajánlott. Cím: T. „Jelenkor”. Tüskés Tibor szerkesztőmnnek, Pécs, Széchenyi utca 17. I. Feladó: Bálint, Budapest, VII. Rottenbiller u. 1. II. 17.*

2.

Postabélyegző: 1964. [febr. ?]

Kedves Tibor!

Itt küldöm a kért grafikákat<sup>2</sup>.Fekvő helyzetben gondoltam el. A tusrajzokat *felére redukálva*.

Circa így:

Sajnos betegen csináltam, de remélem, nem késtem el és megfelel? Ha nem tudnátok bármilyen ok miatt használni, akkor sem történik baj.

Szeretettel ölel

Bálint Bandi

*Kézzel, ceruzával írt levél, borítékban. Ajánlott. Cím: Tüskés Tibor szerkesztő úrnak, Pécs, Széchenyi tér 17. „Jelenkor” szerkesztősége. Feladó: Bálint Endre, Budapest, VII. Rottenbiller u.1.*

3.

[Budapest, 1964. márc.]

Kedves Tibor.

Köszönöm leveledet és igen megnyugtat, hogy a kért grafikák<sup>3</sup> a műsorfüzethez megfeleltek. Itt küldöm két klissirozható rajzomat a cikkhez<sup>4</sup> mellékletnek (Dévényi), melye-

<sup>1</sup> Bálint Endre két rajza először a Jelenkor 1963. 8. számában jelent meg: 686. és 709. p. – Bálint Endre újabb rajza megjelent: Jelenkor, 1963. 11. sz. 1079. p. Ugyanitt látott napvilágot Bálint Endre: Halott mesterem: Vajda Lajos emlékének c. verse, Dévényi Iván rövid szövege Vajda Lajosról, valamint Vajda Lajos rajza, melyen „a felső fej a művész önarcképe, a másik Bálint Endréről készült”.

<sup>2</sup> Tüskés Tibor 1964-ben a Pécsi Nemzeti Színházban bemutatott darabokhoz összehajtogatott műsorlapot szerkesztett. E műsorlapokhoz – például az 1964-ben bemutatott O’Neill: Amerikai Elektrájához – a grafikai anyagot – kérésére – Bálint Endre készítette el.

<sup>3</sup> L. Bálint Endre 1964. [febr.?-]ban írt levelét.

<sup>4</sup> A cikk: Dévényi Iván: Látogatás Bálint Endrénél. Jelenkor, 1964. 5. sz. 449–451. p. A cikk mellett Bálint Endre munkái: Szentendrei ablakrács-variáció. Jelenkor, 1964. 5. sz. 451. p., valamint mű-



ket Neked ajándékozok (mint a dedikációból ki is derül). Egész újak, tegnap készültek. Remélem, nem késtem el.

Dévényi igen szép megemlékezést írt apámról<sup>5</sup>, halálának negyvenedik évfordulója alkalmából a Vigiliában, talán láttad? De a rólam írt dolgozatot, sajnos nem láttam, így hát külön izgalommal várom az áprilisi Jelenkort.

Jó lenne újra találkozoznunk – talán lenne is egy javaslatom: Van egy 25 gépelt oldalon írt komolyabb dolgozatom Vajda Lajosról<sup>6</sup> – ezt az ősz folyamán Esztergomban fel is olvastam egy nyilvános előadáson, s most arra gondoltam, hogy Pécsen bizonyára komoly közönsége lenne<sup>7</sup>... Tudnál-e tenni valamit egy meghívás érdekében: TIT, vagy egyéb szervek? Vetítéssel vagy anélkül, ahogy lehet. A „Valóság” kotlik<sup>8</sup> most a kéziratomon. Továbbá mit gondolsz egy pécsi Bálint kiállítás<sup>9</sup> lehetőségén? Bizse Jancsival<sup>10</sup> vagy Martynnal<sup>11</sup> kellene ez ügyben tárgyalni. Fáradoznál ez ügyekben?<sup>12</sup> Tekintve hogy egészségem kissé jobb, képtelen vagyok tudomásul venni az elhervadásra ítélésemet.

Várhatom soraidat?

Szeretettel öllelek

Bálint Endre

*Géppel írt levél, kézi aláírással, boríték nélkül.*

\*

(Bálint Endre: Vajda Lajos)

Boldog csend honolt Vajda emléke és hagyatéka fölött e 22 év alatt és szerencsére senki sem sietett hagyatékát kisajátítani. Sokszorosan boldog lehet Vajda, hogy nem érhetette meg szellemi társainak képletes kivégzését és nem kellett átélnie érzékenységének a nagy hazugságokat. Tudott egy titkot, amit kortársai közül csak nagyon kevesen tudtak, hogy meghalni könnyebb, mint hazudni. Vajda Lajos életében soha nem hazudott, egyetlen képének és életművének soha nem volt egyetlen elrendezetlen parcellája sem. Képei-nek ki-kihangsúlyozott szerkesztettségé mögött a dolgok egymással való szerves összefüggésének tudata volt és csak ezen a szigorúan körüljelzett formán belül engedett magának olyan rögtönzéseket, amely az érzelem és értelem ingajátékának elengedhetetlen követ-

mellékleten az ún. Jeruzsálemi Biblia két nagyalakú illusztrációja. Bálint Endre másik „Klissirozható rajza” megjelent: Poseidon, a vizek ura. Mozaik terv. Jelenkor, 1964. 7. sz. 605. p.

<sup>5</sup> Dévényi Iván: Bálint Aladár emlékezete. Vigilia, 1964. 183–185. p. Bálint Aladár (1881–1924) író, a Nyugat egyik vezető kritikusa.

<sup>6</sup> Bálint Endre 17(!) gépelt oldalas tanulmánya Vajda Lajosról megmaradt Tüskés Tibornál. A Jelenkor nem közölte.

<sup>7</sup> Az előadásra nem került sor.

<sup>8</sup> A tanulmány végül is megjelent a Valóságban. 1964. 6. sz. 40–50. p. = Bálint Endre: Hazugságok naplójából. Magvető, Bp., 1972. 92–102. p. Mivel a tanulmány Tüskés Tibornál kéziratban megmaradt és nyomtatásban megjelent változatának első bekezdése jelentősen különbözik egymástól, az alábbiakban a kézirat első, eredeti, kéziratot változatát itt közre adjuk.

<sup>9</sup> Ekkor nem rendeztek Pécsen Bálint-kiállítást.

<sup>10</sup> Bizse János (1920–1981): festőművész.

<sup>11</sup> Martyn Ferenc (1899–1986): festőművész.

<sup>12</sup> Bálint Endre levelén Tüskés Tibor ceruzajegyzetei mutatják, hogy foglalkozott a pécsi előadás és kiállítás kérdésével.



kezménye. Vajda mindig komponált és nem fragmentumokban gondolkozott. Élesen vette szemügyre a tárgyakat, innen a tiszta rajz igénye és megvalósítása, és festői logikája kivételesen éles volt. Pár esztendővel ezelőtt, amikor utoljára láttam rajzait és képeit kiállítva, megdöbbenett probléma felvetésének gazdagsága. Egy nemzedék számára eleendő lenne megmunkálni mindazt, amit egy oldalpillantással éppen csak szemügyre vett, lejegyzett.

## 4.

Postabélyegző: Szentendre, 1965. márc. 16.

Drága Tiborkám.

Isten malmai lassan őrülnek...

Nehezen születik egy levél Pécs felé, de mivel érzéseimben feléd – a lustaságot leszámítva – büntelen vagyok, nem is feszengek nagyon amiért nem írok, ha csak azért nem, hogy abban a minuttumban nem válaszoltam egy száárnak tűnő feltételezésedre, ami bennem, mintha kettéválasztaná Tüskés Tibor „szerkesztő urat” Tüskés Tibortól, akit szeretek és jóbarátnak hiszek.

Halál a szerkesztőkre!

Éljenek a tanárok!

Vessenek a folyóiratok!

A szegény magyar irodalomnak sok minden másra lenne szüksége miképpen a képzőművészetnek is, mint szétrágcsált frázisokra, unalmas banálításokra, banális unalmakra. Ammen!

Tiborkám, lenne egy igen nagy kérésem:

Ma reggel fél kilenc felé a dicsőséges Nemzeti Galériából kifelé jövet összeakadtam Bizse Jancsival, de mivel bennem egy néhány évszázadnyi düh és keserűség matatott, erkölcsi és anyagi, fizikai és lelki, szellemi és más kiborulások miatt és mert álmos is voltam, nagyon rövid és kesernyés üdvözlések után úgy indultam a lépcsőn lefelé, hogy még utána is másfél órával azon töprengtem, hogy kivel is váltottam szót, míg nem egy fekete kávé után feljajdultam nejem társaságában: hű az áldóját, ez a derék Bizse János<sup>13</sup> volt, és mi a fenét fog gondolni rólam, hogy az[t] sem kérdeztem, mi van vele, családjával és a pécsi barátokkal?

Tiborkám, beszélj Jánossal és mond[d] meg neki a tényállást, szépítgetés nélkül, de olyan záradékkal, hogy változatlanok érzéseim felé, és hogy egyre szenilisebb vagyok, meg hogy szeretettel üdvözlöm.

Hát én nem bánám, ha már látnálak. Mikor lesz érkezésed a Rottenbillerre? Valahogy erőm csökkeni [!] érzem... Nem tudom, hogy a hosszú téltől-e, vagy egyéb várakozásoktól, de nehezen tudom magamat elvonatkoztatni attól a rideg tényről, hogy túl vagyok az ötvenen és létem nem hogy konszolidálódott volna, de olyan bizonytalan a döntő vonatkozásaival, mint egy huszonöt éves kezdő... Hát ebben a Spannoniában így él mindenki, aki mást gondol és akar, mint a nyájas birkanyáj? Miért, hogy mindig a valódi értékeit tagadja le, nyomorítja meg és kergeti szét? Ha mind ez az erő, ami egy ilyen helyzet elviselésére pazarlódik, talán az alkotás érdekébe koncentrálna, nem lenne az mindenki

<sup>13</sup> Bizse János. L. a. 3. sz. levelet.





számára jobb és hasznosabb? Ócska falragaszok, bőröndcímkék, meseillusztrációk helyett – képek? Nem ez lenne Bálint Endre és a magyar kultúra számára is a hasznosabb? Ma például láttam a magyar Nemzeti Képkrematóriumban, hogy az állam micsodákat vásárolt meg... Kinek? Miért? Kinek a nevében? Látod Tiborkám, milyen naiv számár lettem öreg koromra?

Kérlek, közöld, ha készülsz Pestre, ígérem, nem engedlek el üres kézzel.

Szeretettel öllek és üdvözlöm családotat.

Bálint Endre

Szeretettel

Bálint Iri

Tiborkám, az általam illusztrált könyvek:

David Cante: Old meg sarudat. (Európa)

Franz Kaffka [!]: Kastély. (Európa)

Kék szarvas. (Keleti mesék). (Móra)

és most jön:

Mándy Stefánia: Bíborpiros madár. (Móra)

*Géppel írt levél. Borítékban. Bálint Iri üdvözlése és Bálint Endre utóiratával kézzel írt. Címzés: Tüskés Tibor író. Pécs, József u. 13. Feladó: Bálint E. Budapest, VII., Rottenbiller u.17.*

## 5.

Postabélyegző: Budapest, 1965. júl. 20.

Kedves Tibor és Iván<sup>14</sup>

Köszönöm a lapot – s gondolom, három újságról adhatok hírt: 1. megszületett *uno-kám*, az *Eszter*, 2. nem megyek Lengyelbe, mivel a Budakeszi-i Szanatóriumba[n] kísérlem meg elhagyott kilóimat visszaszerezni, 3. úgy látszik „mégis forog a föld”, mivel, hogy az őszi műcsarnoki kiállításra egy képemet a három közül bevették – ha csak őszig újabb kultúr csataharc nem következik, és ki nem „rámolják”. Hát ez van...

Tiborkám, erős büntudatom van, hogy a „Könyv” című némit<sup>15</sup> elfelejtettem megkeresni, de hát biztos nem történt nagy baj emiatt. Remélem?!

Mindenkit szeretettel öllek együtt és külön-külön.

Bálint Bandi

Iván, ha pesti utadra indulsz, keress meg itt engem. Előtte hívj fel. Írj. Ölel

Bandi

*Kézzel írt levél, borítékban. Címzés: Tüskés Tibor író. Balatonfenyves. Feladó: Bálint Endre. Korányi Szanatórium. [Budapest] XII. Pihenő u. 1. J. pavilon, G. fektető.*

## 6.

Budapest, 1965. november 7.

Kedves Tiborkám.

Egyszer régen elindultam a kies balatoni Tüskés birodalom<sup>16</sup> és halakat rejtő szép vizetek felé, de gondolom Te is tudod, hogy micsoda ármányok laknak szép női szemek fene-

<sup>14</sup> Dévényi Iván (1929–1977): Esztergomban élő művészettörténész.

<sup>15</sup> A Könyv c. folyóirat szerkesztőjéről lehet szó.



kén, s így Balatonszemesen valahogy horogra akadtam és töredelmesen bevallom: hűtlenségen kaptam rajt' magam, ami a NŐK felé majdnem dicséretes lehet, de nem Tüskés Tibor barátom felé, akivel nem csak halakra lestünk volna, de szavakra is, amelyeket ilyen-olyan szorongásainkra szegeztünk volna, mert tudom jól, hogy Neked sem lehet könnyű egy szépre álmodott és nemesre gondolt munkálkodást feladni<sup>17</sup>. És hogy szereped milyen fontos volt és hasznos, azt jobban bizonyítja egy üres és gondolatlan és Tüskéstelen „Jelenkor” – a jelenkori és nem a Te általad irányított...

Kérlek, bocsássál meg hosszú szótlanságomért, de talán jól esik Neked, ha megírom, hogy sem az én, sem a párom szeretete nem csökkent irányodba és sokat beszélünk Rólad és jól esne nekünk is hinni, hogy ugyanígy vagy Te is...

Ha Pesten járnál, szívesen látunk mindig és szeretnék valami képecskét is adni Neked.

Lusta, undorító festő-ember vagyok és várom, hogy soraiddal megvigasztalsz és Magadról is beszámolsz.

Szeretettel ölellek és add át üdvözlötünket feleségednek is.

Bálint Bandi

*Géppel írt, kézi aláírású levél, borítékban. Cím: Tüskés Tibor író, Pécs, József utca 13. Feladó: Bálint Endre, Budapest, Rottenbiller u. 1. II. 17.*

7.

Budapest, 1978. augusztus 1.

Kedves Tiborkám,

kérem elnézésedet, hogy erre a régi nyomtatványra írok<sup>18</sup>, de akár hiszed, akár nem: nincs írólapom és gondolom nem olyan tragikus ez. Hát ha valakinek köszönnivalója van, az inkább én vagyok, hiszen szeretetteljes soraid a legjobbkor találtak szíven: csaknem három éves szanatóriumi tartózkodásom alatt beállt nálam egy olyan hatalmas szellemi krízis, ami kizárta szinte teljesen az odaadó munkát és egy dologra voltam képes: pár hét alatt vagy 120 fotómontázst csináltam s közülük 30–40 olyat, amit magam is elfogadhatónak érzek. De a festés az nem megy; sem erőm, sem invencióm nincsen, de ennek ellenére 3 hétre Zsennyére megyek, ahol már megkíséreltem az újjászületést többször is, de az utolsó két alkalommal fiasóval jártak próbálkozásaim. Sajnos nekem is hiányzik Dévényi Iván<sup>19</sup>, de annyi barátom és közeli ismerősök „ment el”, hogy jó magam is elkezdtem félni attól, hogy nemsokára...

Tiborkám! Kimondhatatlanul jól estek soraid, de én annyira méltatlannak érzem magamhoz értékeléseidet és nagyon zavarban is vagyok, hiszen ki vagyok én tulajdonképpen? Tudom, hogy valaha festő voltam és nem köhögő-gép, aki lerongyolódottan várja az „idők jobbrafordulását”. Nem járok sehova, de ma egy ismerőssel levitettem magam, kocsival Szentendrére, hogy megnézzem az ottani új főtéri múzeumban lévő képeimet, hogy milyen is volt az, amikor még festettem? Igazán nem lettem nyugodtabb, és zavart képeim sokfélesége is: igaz, hogy évekre elosztva talán bocsánatos bűn változtatni így meg úgy? De hát a „töltelék” anyag annyira kimerítő volt, és fáradtságomat csak szép leveled oldotta

<sup>16</sup> Tüskés Tiboréknak Balatonfenyvesen volt nyaralójuk.

<sup>17</sup> Tüskés Tibort 1964. augusztus 15-én irodalompolitikai okokból távolították el a Jelenkortól.

<sup>18</sup> A plakát Bálint Endre 1977-es budaörsi kiállítására készült.

<sup>19</sup> L. az 5. sz. levelet.



és jó kívánságaid meghatottak, de annyira, hogy várom már a személyes találkozást is veled. Nem tudom, láttad-e már a nagy Vajda<sup>20</sup> kiállítást? Ha „Párizs megért egy misét”, ez a kiállítás megér egy feljövotelt Budapestre! Mi – néhányan –, akik évtizedek óta írásban és szóban, tettekben és egyebekben sokat ágáltunk Vajda elismertetése ügyében, Vajda „megérkezése” után úgy leszünk lesöpörve e szellemi porondról, ahogy azt E. Fehér Pál<sup>21</sup> akarják, de hát ez már nem is érdekes. Nincs mit bánnom, hiszen nem hiszem, hogy bármiféle *hazugság* terhelné lelkiismeretemet. Soha nem voltam a „ma így, holnap úgy” érdekképviselője és már remélem nem is leszek. Tiborkám, ha feljössz (16-ig vagyok Pesten) kapnál is tőlem valami színes holmit, aminek még talán örülnél is. Siófokon van most a Művészet folyóirat kiállítása, ahol több művemmel szerepelek; többek között a nagy „Triptichon ikonosztázzal” és „Motívumaim természetrajzkönyvéből” című nagy képsorommal és még két vászonnal és négy fotómontázzsal. Könyved<sup>22</sup> még nem jött meg, de előre is köszönöm.

A régi szeretettel és barátsággal ölellek:

Bandi

*Géppel írt, kézi aláírású levél, borítékban. Cím: Tüskés Tibor író, Pécs, 7625, Surányi u. 25. Feladó: Bálint Endre, 1111 Budapest, XI. Budafoki u. 41/b. V. 20. A levelet Bálint Endre Fotómontázsok a Jókai Mór Művelődési Ház kiállítótermében, Budaörs, Szabadság út 26. című kiállításának plakátjára írta. A plakáton a festőművész Kérés a látogatókhoz című írása olvasható.*

## 8.

Budapest, 1984. november 16.

Kedves Tibor!

Köszönöm hosszú leveledet! Nagyon jól esett, hogy nem estem ki emlékezetedből és az is, hogy „felhánytorgatod” 70. évemet. A Kritikában megjelent P. Szűcs Júlia<sup>23</sup> a legnagyobb meglepetésemre az „egekbe röpitett” engem, holott én őt nyilvánosan soha nem szidtam! De bevallom, jól esett, miképpen az állami kitüntetésem is – bizonyára olvastad, hogy megkaptam a „Szocialista Magyarországért Érdemrend kitüntetést”. Úgy látszik, a hivatalosok már tudják azt, hogy nincs sok időm hátra: Igyekeznek ilyenféle balsamokkal bekenni a sokmindenféleségektől alaposan felhorzsolts testemet.

Elnézésedet kell kérjem a késedelmes válaszom miatt, de mentségemül szolgáljon, hogy megírtam a kért emlékezést Pilinszky Jancsiról<sup>24</sup>, – ha egyáltalán használható számodra?

Nem tudom, hogy tudsz-e a „nagy” Múcsarnok-beli kiállításomról, ami e hónap 23-án nyílik délután 5 h-kor, és nyitva marad december 30-ig. Jól esne, ha megnéznéd, talán néhány új montázsomat nem ismeresz, valamint lesznek olyan képeim is...

<sup>20</sup> Vajda Lajos (1908–1941): festőművész.

<sup>21</sup> E. Fehér Pál (1936–): újságíró, kritikus.

<sup>22</sup> Valószínű Tüskés Tibor Múteremben című, a Dunántúlon élő képzőművészekkel készített interjúkat tartalmazó könyve. Jelenkor, 1978.

<sup>23</sup> P. Szűcs Julianna: Bálint Endre hetvenéves. Kritika, 1984. okt. 18. p.

<sup>24</sup> Az emlékezést Tüskés Tibor kérte Pilinszky Jánosról készült könyvéhez.



A könyvnek megkaptam tiszteletpéldányait<sup>25</sup>, de újabb késedelmet szenved a könyv-kereskedelmi forgalmazása, tekintettel arra, hogy a könyv kötője slendrián munkát végzett és a kiadó újra kötteti.

Vattay Elemérrel<sup>26</sup> ma beszéltem telefonon és közölte, hogy találkozottatok.

Hosszú évek óta nem festek, viszont nagyon sok montázsom tanúskodik arról, hogy hosszú betegségem ellenére nem adtam fel oktalan handa-bandámat a fotó-kleiszter és olló hármásának segítségével.

Tiborkám, még egyszer köszönöm leveledet és remélem, talán nem is olyan sokára találkozni tudunk.

Baráti szeretettel ölellek

Bandi

*Géppel írt, kézi aláírású levél, borítékban. Cím: Tüskés Tibor író, H-7625 Pécs, Surányi M. u. 25. Feladó: Bálint Endre, Budapest, XI. 1111 Budafoki u. 41/b.*

## 9.

[Budapest, 1984.]

Pilinszky Jánosról<sup>27</sup>

Jancsival<sup>28</sup> való megismerkedésemnek, mint minden ismeretségnek előtörténete van, és számomra nem is akármilyen előtörténete. Ezerkilencszázötvenhárom kora nyarán az Állami Bábszínház műhelyébe mentem, ahol sógorom, Jakovits József<sup>29</sup>, a kitűnő (de teljesen mellőzött) szobrászművész volt a műhely vezetője, aki a Színház műhelyeiben dolgozóknak bemutatott engem, és így a festőműhelyben dolgozó három igen vonzó és tehetséges nőnek is. Bródy Verának<sup>30</sup>, a televízióból jól ismert Malacka rajzolójának, aki azóta már Párizsban él egy filozófus professzor nejeként, de ott, Párizsban is megmaradt „bábosnak” és hozzá sikeresnek! Ország Lili<sup>31</sup>, a teljesen egyéni piktúrát létrehozó festőművész volt a másik, aki pár éve halt meg fiatalon, és akivel szellemi kapcsolatunk mindkettőnk számára igen gyümölcsöző volt. Koporsója előtt Pilinszky János mondott rendkívül szép beszédet, olyat, amit érdemes volt publikálni a Vigiliában 1978. novemberében. A harmadik festőnő Márkus Anna<sup>32</sup> volt, nagyon vonzó, szellemesen okos jelenség, aki Vészi Józsefnek<sup>33</sup> (Pester Lloyd nagynevű főszerkesztőjének) volt az unokája. Márkus Anna szintén Párizsban él, és Anna Mark néven lett festő és nem is akármilyen. Ő volt igen rövid ideig Pilinszky Jancsi felesége. Azt hiszem, két-három hónapi „viharos” együttlét után

<sup>25</sup> Bálint Endre: Életrajzi törmelékek. Magvető, Bp. 1984. A Tények és Tanúk sorozatban megjelent könyvet ezzel az ajánlással küldte el: Tüskés Tibornak szeretettel Bálint Bandi. 1984. nov. 19.

<sup>26</sup> Vattay Elemér (1931–): fotóművész.

<sup>27</sup> A följegyzést Bálint Endre Tüskés Tibor kérésére vetette papírra, amikor Tüskés Tibor Pilinszky Jánosról szóló könyve számára anyagot gyűjtött. (Tüskés Tibor: Pilinszky János. Szépirodalmi, Bp., 1986.) A gépiratos följegyzést Bálint Endre Pilinszky Jánosnak című verse zárja.

<sup>28</sup> Pilinszky János (1921–1981): költő, író.

<sup>29</sup> Jakovits József (1909–1994): szobrász. Az Európai Iskola tagja volt.

<sup>30</sup> Bródy Vera (1924–): festő.

<sup>31</sup> Ország Lili: (1926–1978): festő.

<sup>32</sup> Márkus Anna: (1928–): Anna Mark néven Párizsban festő.

<sup>33</sup> Vészi József: (1858–1940): író, újságíró, szerkesztő.



szűnt meg a házasságuk. Akkoriban nagyon féltettük Jancsit, akit ez a válás rendkívül megviselt. Azt hiszem, Pilinszkyt egyrészt környezetének iránta érzett szeretete segíthette át a váláson, másrészt önereje is, amiről élete folyamán nem egyszer tanúskodott, így a háború alatt is, amikor magyar katonaként élhette át a koncentrációs táborok iszonyatos látványát, és ez az élménye egész lírájának meghatározójává lett. Költészetének semmit nem ártott az „elhallgatás” időszak sem, és nyugodtan leírhatom, hogy az én piktúrámnak sem.

Az igazságnak tartozom, ha megírom: minden kölcsönös rokonszenv ellenére ritkán találkoztam Jancsival, de jelleme és szelleme engemet is megerősített, és egész lényének „képét” több esztendő párizsi kint létem alatt is magamban hordtam.

Egyébként Párizsban Jancsi volt felesége, férjével, Citrom Gáborral<sup>34</sup> a legjobb barátaimmá lettek. Így azt sem tarthatom véletlennek, hogy mecénásom, dr. Citrom Pál<sup>35</sup> (nagybátyja volt Citrom Gábornak) pontosan öt éven át adott hajlékot nekem és teljes ellátást díjtalanul Epinay sur Seine-ban, egy ideg- és elmeszanatóriumban, de túl mindezen franciaországi utazásaira magával vitt és vásárlója volt képeimnek.

Dr. Citrom Páléknál festettem azokat a képeimet, amelyeket a „párizsi időszaknak” ismernek itthon, és ugyancsak nála készítettem nyolc hónap alatt a „Jeruzsálemi Biblia” ezerre tehető illusztrációit. Pár évvel ezelőtt dr. Citrom is végleg elment, igaz, hogy önként hagyta ott világunkat és csodálatos, hétszobás lakását: benne egy csodálatos könyvtárat és képeimet és néger faragványokat. Az utóbbi években sorra „mentek el” a hozzám közelálló, mint Ország Lili, anyám, Pilinszky János, Bíró Gábor<sup>36</sup> és Lux László<sup>37</sup>...

Még mindig Párizs: az ötvenes évek vége felé írtam Pilinszky Jánosnak címmel egy verset, amit szeretnék most itt újra publikálni. Azért újra, mert az 1972-ben kiadott „Hazugságok naplójából”<sup>38</sup> című kötetemben már megjelent.

*Géppel írt följegyzés, boríték nélkül.*

10.

[Budapest], 1985. dec. 25.

Kedves Tiborkám,<sup>39</sup>

köszönöm nagyon kedves leveledet, de sajnos kutya rossz állapotban vagyok, nem beszélve mindkét szememen lévő szürke hályogról, ami nem enged már dolgoznom. Viszont nem értek egyet azzal a koncepcióval, ami „kézzel foghatóan kötődne valamely Pilinszky

<sup>34</sup> Citrom Gábor: Márkus Anna Párizsban élő férje.

<sup>35</sup> Dr. Citrom Pál: Franciaországban élő orvos.

<sup>36</sup> Bíró Gábor (1919–?): építész.

<sup>37</sup> Lux László (1909–?): építész, egyetemi tanár.

<sup>38</sup> Bálint Endre: Hazugságok naplójából. Magvető. Bp., 1972.

<sup>39</sup> A levél előzménye: Amikor Tüskés Tibor kézhez kapta Bálint Endre Pilinszky Jánosról szóló följegyzését (L. a 9. sz. levelet), Pilinszkyról szóló könyve számára olyan művek reprodukcióját kérte a festőművésztől, amelyek „kötődnek valamely Pilinszky vershez”. A könyvben végül Bálint Endre Pilinszky Jánosnak című – a gépiratos följegyzés szerint – 1959. végén, Párizsban írt verse a festőművész kézírásával olvasható, valamint Bálint Endre egyik, Pilinszky motívumokra készült rajza látható. A könyv második kiadásában (Kráter Műhely Egyesület, Bp., 1996.) csak Bálint Endre Pilinszkyról szóló verse jelent meg a festőművész kézírásával.



vershez”. Ha már egyébként is úgy ítéled meg, hogy „számos közös vonás van” kettőnk művészete között. Gondolom, Vattay barátom<sup>40</sup> jó szemmel tudna kiválogatni egy-két olyan rajzomat, ami a versek szellemével – nem tartalmával talán egyeznek? – Ha ez így konveniólna neked, akkor írd meg nekem postafordultával, ha nem, akkor is boldog Újévet kívánok, és változatlan szeretettel gondolok rád!

Kérlek, ne vedd rossznéven válaszomat.

Mégegyszer kellemes ünnepeket kíván a régi barátsággal

Bandi

*Géppel írt képeslap, borítékban. A kép Bálint Endre fekete linómetszete. Címzés: Tüskés Tibor író. Pécs, Surányi M. u. 25. Feladó: Bálint Endre. 1111 Budapest, Budafoki u. 41/B.*



<sup>40</sup> L. a 8. sz. levelet.